

УДК 821.111.0*Шек7Гам:393
DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2023-1-14>

«ОТО Й УВЕСЬ ОБРЯД?»: ТАНАТОЛОГІЧНІ МОТИВИ ТА ТОПОСИ ТРАГЕДІЇ В. ШЕКСПІРА «ГАМЛЕТ» У КОНТЕКСТІ НАРОДНИХ ТРАДИЦІЙ

Павленко І. Я.

*доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри слов'янської філології
Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, Україна
orcid.org/0000-0003-0676-1153
irinaznu@gmail.com*

Ключові слова: Шекспір,
Привид, народна танатологія,
традиція, обряд, раптова
смерть, жалоба.

Трагедія В. Шекспіра «Гамлет» постійно перебуває у полі зору науковців, але й дотепер навколо неї точаться дискусії, а деякі моменти потребують уточнень та додаткових коментарів. Останніми роками значна увага приділяється питанням релігійних поглядів Великого Барда та їх відтворення у творчості, водночас з'являються матеріали про особливості культури та традицій елизаветинської епохи, але питання рецепції народного світогляду, в якому поєднуються християнське та дохристиянське начало, у художньому світі шекспірівської драматургії майже не привертає увагу дослідників. У пропонованій статті зроблена спроба розглянути події п'єси у світлі традиційних для багатьох народів Європи поглядів на смерть та посмертне буття, обрядовість, пов'язану зі смертю, з урахуванням тісного співіснування у свідомості та обряді народної та церковної традиції, зв'язок яких у різний час та в різних країнах виявлявся по-різному. Розпочатий у цій статті аналіз трагедії В. Шекспіра «Гамлет» у світлі народних танатологічних поглядів, які унаочнюються в уявленнях про зв'язок земного та загробного життя і розвинутій системі обрядодій, пов'язаних із підготовкою до смерті, супроводі покійного, поминанні, дав можливість стверджувати, що одним зі змістотвірних мотивів є мотив «раптової» смерті, яка в народі вважалася страшною, оскільки виключала можливість обрядової «підготовки». Саме вона стала тригером розвитку подій у трагедії. У художньому світі твору важливі також народні уявлення про «правильне» поховання, роль людського прощення та жалоби для посмертного буття душі. Міждисциплінарний аналіз п'єси, залучення до інтерпретації твору знань не лише про особливості офіційної культури шекспірівської доби, але й народних уявлень про смерть та обрядів, з нею пов'язаних, допомагає краще зрозуміти авторські інтенції та характер їх реалізації.

“IS THAT THE ENTIRE RITE?”: THANATOLOGICAL MOTIFS AND TOPOS OF W. SHAKESPEARE’S “HAMLET” IN THE CONTEXT OF FOLK TRADITIONS

Pavlenko I. Ya.

*Doctor of Philological Sciences, Professor,
Head of the Department of Slavic Philology
Zaporizhzhia National University
Zhukovskoho str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
orcid.org/0000-0003-0676-1153
irinaznu@gmail.com*

Key words: *Shakespeare, Ghost, folk thanatology, tradition, rite, sudden death, mourning.*

William Shakespeare’s “Hamlet” has always been the focus of scholars’ attention. Nevertheless, the discussions connected with the tragedy continue because certain aspects of the play still require clarification and additional commentary. In recent years considerable efforts have been paid to the religious views of the Bard and their reflection in his work. Despite the availability of new information about the culture and traditions of the Elizabethan era, researchers rarely focus on how the popular worldview, blending Christian and pre-Christian principles, is portrayed in the fictional world of Shakespeare’s drama. This article attempts to examine the events of the play in the light of traditional views on death and life after death, which are common among many European peoples. It also considers rituals associated with death, focusing on the close coexistence in the consciousness of folk and church traditions, the relationship of which has been manifested diversely at different times and in various countries. The analysis of William Shakespeare’s tragedy “Hamlet” in the light of folk thanatological views (manifested in beliefs about the connection between the earthly and afterlife, developed system of rituals associated with death preparation, accompanying the deceased and memorial services) allows us to assert that one of the formative motifs is the motif of ‘sudden’ death which was considered terrifying by the people because it excluded the possibility of the ritual ‘preparation’. It was this death that became the trigger of the events in the tragedy. Folk beliefs about the ‘proper’ burial, the role of human forgiveness and mourning for the posthumous existence of the soul are also very important for the fictional world of the text. An interdisciplinary analysis of the play, incorporating knowledge not only about the peculiarities of the official culture of Shakespeare’s era but also about folk beliefs concerning death and funeral rites, helps to understand the author’s intentions and the nature of their realization.

Постановка проблеми. Здається, що про трагедію «Гамлет» уже все сказали, проаналізували та прокоментували кожну дію, діалог, персонаж, але є питання, які й дотепер не мають єдиної відповіді. Насамперед це причини «нерішучості» головного героя (основні напрями інтерпретації цього питання розкриті в статті Hossein Tayebi «The Question of Hamlet’s Hesitancy: On Inevitability of Hamlet’s Polysemy» [1]), подвійного вбивства Гамлетом Клавдія, завершення твору, яке часто пояснюють особливостями Шекспірівського театру: потрібно якось прибрати «трупі» зі сцени, оскільки «вбиті» не можуть просто так стати та піти та ін.

Роздуми над сутністю життя та смерті наскрізні у творчості Великого Барда. Поряд з екзистенційними мотивами є й більш «приземлені», але добре зрозумілі сучасникам Шекспіра – прощання, поховання, поминання, жалоба, обов’язок живих перед мертвими та навпаки. Для людей Шекспірівської епохи важливим було збереження душі, підготовки до переходу в інший світ безгрішним, можливості оминати не лише пекло, але й чистилище або максимально скоротити час перебування в ньому душі. За традиційними уявленнями полегшення посмертного буття досягалося не лише праведністю, дотриманням усіх заповідей, але й можливістю прижиттєвої спокути, отри-

мання прощення від людей та здійсненням усіх необхідних обрядів та обрядодій, що супроводжують перехід в інобуття.

Часто відзначають, що у трагедіях Шекспіра багато смертей, але мало хто звертав увагу на те, як у художньому світі цих творів вони пов'язані з традиційними уявленнями про смерть, поховання, позагробне життя тощо. У народному світогляді земне і посмертне буття уявлялися як взаємозалежні та взаємозумовлені, що й відбивалося у традиційній обрядовій системі, пов'язаній зі смертю. Здається, що аналіз п'єси крізь призму народного світогляду може дати пояснення щодо деяких полемічних місць п'єси та звернути увагу на питання, які не порушувалися у радянському та пострадянському літературознавстві, оскільки мало уваги приділялося специфічним світоглядним засадам творчості письменників Середньовіччя та Ренесансу. Та й у зарубіжному шекспірознавстві ця прогалина активно заповнюється лише у XXI ст. Водночас актуалізується питання про специфіку релігійного світогляду Шекспіра [2], його належності (формальної/неформальної) до певної християнської конфесії [3; 4], поглядів на життя і смерть, посмертне буття [5; 6], зв'язок живих та мертвих [7] тощо. У цей самий період звертається увага й на відтворення елементів народної обрядовості в аналізованому творі (наприклад, у роботі Hansueli Hauenstein «“Who's there?” Hamlet's Mourning and His Father's Ghost» між іншим йдеться про траур як форму переживання втрати і зміни стосунків у родині [8]).

У статті Ю. Малфая зроблена спроба систематизації оприлюднених думок про релігійні погляди У. Шекспіра [9], але в аналізованому матеріалі розглядається полеміка щодо належності Шекспіра до конкретної християнської конфесії, проблема язичництва та/чи атеїзму Шекспіра. Водночас не йдеться про роботи, у яких розглянуто специфіку шекспірівської рецепції традиційного світобачення, що синтезує елементи християнського та язичницького світогляду, притаманні європейській традиційній культурі, традиційним народним уявленнями про смерть, посмертне буття, роль обряду як способу комунікації між світами та турботу про живих і тих, хто пішов.

Привертає увагу сам факт дискусійності питань, пов'язаних з уявленнями про смерть, і множинність інтерпретації танатологічних мотивів та топосів у трагедії «Гамлет», тому виникла думка про можливість їх спільної генези та бачення відповіді на них як певної системи, пов'язаної з особливостями світобачення жителів північної Європи шекспірівських часів. Значною мірою намагання «прочитати» трагедію крізь призму народних уявлень про смерть зумовлене перевиданнями класичних робіт (напр., Т.А. Spalding “Elizabethan Demonology”

[10]), дослідженнями зміни колективних уявлень про смерть та, відповідно, й зміни обрядовості, що супроводжує перехід у загробне життя (перш за все це праці Ф. Ар'єса «Людина перед обличчям смерті» [11], Caciola Nancy “Spirit seeking bodies: death, possession and communal memory in the Middle Ages” [12], вітчизняної дослідниці Галини Глодзь [13] та обшир етнографічних досліджень обрядів переходу).

Огляд наявних джерел дає можливість стверджувати, що, незважаючи на множинність інтерпретації танатологічних мотивів та топосів у трагедії В. Шекспіра «Гамлет», питання їх зумовленості традиційним народним світоглядом, середньовічною системою народних/неофіційних, язичницько-християнських поглядів на світ та традиційною обрядовістю як формою співіснування та спілкування світів не ставало окремим об'єктом дослідження, що й зумовило мету пропонованої розвідки – розпочати аналіз танатологічних мотивів та топосів трагедії В. Шекспіра «Гамлет» у світлі традиційних уявлень про смерть та загробне буття з урахуванням тісного співіснування у свідомості та обряді народної й церковної традиції, зв'язок яких у різний час та в різних країнах виявлявся по-різному.

Виклад основного матеріалу. Аналіз танатологічних мотивів та топосів зумовлений тим, що у п'єсі мало персонажів, які виживають. Помирає вся данська королівська родина (Гамлет-старший, його брат-вбивця Клавдій, дружина Гертруда, син Гамлет-молодший); родина королівського канцлера (сам Полоній, його син Лаерт та донька Офелія); Фортинбрас-старший, колишні друзі Гамлета Розенкранц та Гільденстерн... Всі вони вмирають по-різному і ніхто – власною, природною смертю. Саме це є основним тригером сюжетної дії, оскільки у шекспірівську епоху природною, «нормальною» вважалася смерть у ліжку, в оточенні родини. Їй передувала сповідь, покаяння та відпущення гріхів. Раптова смерть не давала такої можливості, тому лякала невизначеністю посмертного буття. Згідно з дослідженням Ф. Ар'єса, «...у Середньовіччі низькою була не тільки раптова смерть, а також смерть без свідків і церемоній, як, наприклад, смерть мандрівника в дорозі, утопленика, якого вилунали в річці, незнайомої людини, яку знайшли на краю поля, або навіть сусіда, якого вбив грім без всякої причини» [11, с. 143]. Етнографічні записи з різних частин Європи засвідчують, що уявлення про різну смерть та різне буття після неї було загальнопоширеним та деінде існує й дотепер.

Раптова смерть вважалася виключною і жахливою, адже навіть серйозні поранення чи нещасні випадки залишали час для сповіді та відпущення гріхів, ритуальної агонії в ліжку. Нагла смерть рідної людини мотивує поведінку персонажів трагедії та зумовлює розвиток її сюжету. Саме

нею значною мірою зумовлена поява Привиду та наступні дії Гамлета.

Одне з питань, яке постає щодо трагедії «Гамлет», – чим вмотивована сама можливість появи Привиду. Адже у п'єсі він – не художня умовність, а персонаж, поява якого дає поштовх до розвитку всього сюжету. Не випадково у Шекспіра саме з Привиду («THE GHOST» [14, с. 3]) починався перелік дійових осіб, який так легко змінюють перекладачі, даючи в такий спосіб змогу применшувати роль цього персонажу і змінювати змістові акценти твору.

В трагедії неодноразово звучать думки про те, що Гамлет-старший був справжнім королем, безстрашним воїном та вірним, люблячим чоловіком. Він отримує майже ідеальну характеристику, то чому ж душа його блукає між світами? На це питання можна знайти відповідь, враховуючи не лише християнські, але й народні, неортодоксальні, частково пов'язані з язичництвом погляди на смерть та посмертне буття.

З огляду на народну танатологію можна стверджувати, що поява Привиду була спровокована декількома причинами:

Нагальною смертю, яка не дозволила витримати весь обряд підготовки та очищення.

Душа потрапляє у чистилище, де має спокутувати гріхи через їх спалювання, а тому й отримує можливість на деякий час являтися живим.

Залишилися незавершені справи, які потребують втручання.

Весь обрядовий комплекс поховання та пам'яті/жалоби не був витриманий, оскільки «повертатися» до живих могли душі тих, кого не «провели» так, як слід.

Якщо перші три чинники часто наводяться дослідниками, то про час жалоби пишуть, але не звертають увагу на його обрядову сутність та важливість у системі традиційної післясмертної обрядовості.

Король Гамлет вмирає несподівано поза домом, на природі, але не під час бою, у мирний час, наодинці, хоч поряд люди. Все це протирічить уявленням того часу про «добру смерть» у оточенні родини або про славну смерть воїна. Помираючи уві сні, він втратив можливість не лише покаятися, але й прочитати молитву. Поява Привиду – своєрідне нагадування про те, що він мав родину (звертається до сина, одне з прохань – не бути жорстоким до матері, оскільки й після смерті любить Гертруду), але поряд з ним під час смерті був лише вбивця-брат. Все це засвідчує раптову смерть та незавершеність справ, насамперед необхідність розповісти про злочин брата та помститися за нього. Водночас важливим є нарікання на смерть без необхідних передсмертних обрядів та муки душі в Чистилищі:

Отак рукою братовою в мене
Украдено життя, вінець, дружину.
**Підтятий у цвіту мого гріха,
Без сповіді, причастя і собору,
Без покаяння, мусив я на суд
Тягар провин на плечах весь нести.
О страшно! Страшно!..** [15, с. 28]

Так братова рука ограбила
Мене у сні з життя, з корони, з жінки,
**В цвіту моїх гріхів відрізала,
Мов галузь, і післала на той світ
Без найсвятіших тайн, без сповіді,
З гріхами й хибами моїми усіма.**

Який це жах, о жах, о жах який! [16, с. 46].

(Звернення до декількох перекладів зумовлене намаганням знайти найбільш точне збереження змісту цитованого уривка – *І.П.*).

Воїнські обладунки засвідчують, що похований він як слід, згідно з традицією, що звучить й у питанні сина:

**Чому твої впокосні кістки,
Поховані як треба, по закону,
Роздерли саван свій? Чому твій склеп
Важкі камінні щелепи роззявив
І вивергнув тебе? Яка причина,
Що ти, бездушний труп, отут блукаєш
Під сяйвом місячним у повній зброї
І жахом ніч наповнюєш навкруг?** [17, с. 27].

Здається, обряд відбувся як слід, але не був доведений до кінця. У п'єсі від смерті короля Гамлета до початку дії пройшло менше двох місяців. Жалоба королеви продовжувалася місяць, після чого вона виходить заміж за Клавдія. Власне, у Шекспіра відтворені народні уявлення про те, що поминати обов'язково у певний час. Для слов'янських культур це – третій, дев'ятий та сороковий дні після смерті. На батьківщині Шекспіра – третій, дев'ятий та тридцятий дні. У шлюб із Клавдієм Гертруда вступає щойно минув місяць після смерті першого чоловіка, тому невідповідно Гамлет із сарказмом зауважує: «З поминок пішли Холодні страви на бенкет весільний» [16, с. 32]. Але після обов'язкових поминальних днів мала продовжуватися жалоба. У народній свідомості жалоба була обов'язковим завершенням обрядів прощання з померлим, його відлучення від світу живих та зміни статусу всіх членів родини після втрати. Траур вважався формою збереження зв'язку між живими та мертвими, входив до системи традиційної обрядовості, що регулює ці стосунки. Здається, у досліджуваному творі саме ця традиція зумовлює характер стосунків Привиду – Гертруди, Гамлета – батька, Гертруди – Клавдія. За часів Єлизавети жалоба дружини за чоловіком мала бути довгою. Вона виявлялася у тому, що вдова носила темне вбрання, не з'являлася на свята та будь-які розваги, край небажаним було її спілкування з

чоловіками. Гертруда не лише зрікається традиційного жалобного вбрання, але змінює його на весільне, підтримує розваги Клавдія, лицемірно вмовляючи сина, який сумує за батьком:

Скинь барви ночі, Гамлете ласкавий ...
[15, с. 11].

Йй вторить новий чоловік:

Так, Гамлете, природно і похвально
Повинність скорбну батькові віддати.
Однак твій батько теж утратив батька,
А той – свого. Обов'язок синівський
По смерті батька – певний строк лише
Жалобу правити, а не як стій

Затягись у жалях непогамовних [15, с. 14].

Як бачимо, хибно потрактовується сутність обрядових вимог: після поминання у день, коли душа покидає цей світ, жалоба мала продовжуватися, але вже не можна було плакати за померлим, оскільки це могло заважати його переходу в інобуття. Гертруда надто рано знімає жалобу, тому її чоловік потрібним чином не проведений, що є однією з причин неупокоєності його душі.

Отже, Привид має всі причини з'явитися: його смерть передчасна і він просить помститися за злочин, раптова смерть не дала можливості навіть помолитися, а після смерті похований за законом король не має необхідного шанування. Він існує між світом живих та мертвих, нагадуючи, що після смерті є нове життя як результат, наслідок життя земного.

Я привид твого батька,
Приречений блукати тут ночами
І йти щодня у племін на спокуту,
Аж поки всі гріхи мої земні
Не вигорять [17, с. 30].
Надходить час,
Коли в сірчане полум'я нестерпне
Я мушу повертатись [17, с. 30].

Джозеф Пірс і Джоанна Богл вважають, що однією із провідних тем «Гамлета» є те, що батько принца був вбитий без можливості висповідатись і отримати відпущення [3], і з ними важко не погодитися, оскільки саме цим значною мірою зумовлена поведінка головного героя п'єси.

Дотепер точиться дискусія з приводу того, чому Гамлет не вбив Клавдія, коли мав слушну нагоду, і чому він постійно зволікав із помстою (огляд різних версій знаходимо у праці Л. Виготського [18]). Виходячи з традиційного ставлення до смерті та посмертного буття, це був точний та тверезий розрахунок, зумовлений переживанням через посмертну долю батька. Спочатку Гамлет мав впевнитися, що Привид – не виходець із Пекла, що намагається звабити та зруйнувати душу самого принца, хоч із самого початку стверджує: «... привид мій – він чесний, справжній привид» [17, с. 35]. Лише після «Мишоловки»

Гамлет остаточно упевнився у винуватості Клавдія і готовий до помсти.

Принц усвідомлює необхідність сповіді перед смертю, тому бажає помсти такої, щоб дядько не потрапив до раю. Час молитви для справжньої помсти був непридатним. Втрачаючи життя земне, Клавдій міг отримати життя вічне, не спокутувати гріхи, а ось цього герой, який, як і автор, звичайно, жив та чинив згідно з традиціями свого часу, допустити не міг.

Він молиться. Яка нагода зручна
Все довершить! **І він у рай потрапить.**

Хіба ж це помста? Слід поміркувати:

Негідник убиває мого батька,

І от негідника цього я шлю

До неба.

Це ж нагорода скорше, а не помста!...
[17, с. 85].

... **Коли він очищає душу**

І перейти готовий на той світ,

А я уб'ю його – чи я помщуся?

Ні [17, с. 85].

Гамлет розуміє, наскільки необхідна для помсти нагальна, неочікувана смерть Клавдія. Саме тому шукає слушної години, коли той не встигне відмолити гріхи, висповідатися та отримати відпущення. Доказом того, що король має бути вбитим у розквіті гріховності, є випадкове вбивство Гамлетом Полонія: принц без вагань вбиває, думаючи, що за килимом ховається Клавдій.

Гамлет
(витагаючи шпагу)
А! Щур попався! Тут йому і смерть!
(Проколює шпагою килим) [17, с. 87].

Розуміння важливості підготовки до смерті з'являється й у листі, написаним Гамлетом, згідно з яким його супутники мають загинути несподіваною смертю та довго спокутувати гріхи:

Щоб прочитавши лист, його подавців
На смерть послали без вагання, навіть
Не даючи їм змоги сповідатись [16, с. 154].

У кожній справі Гамлета є усвідомлення різної долі душі та тіла. Сцени на кладовищі засвідчують роздуми про тлінність фізичної людської оболонки, звідси й звернення до Йорика, Олександра Македонського, натяки на розкладання Полонія, труп якого зможуть знайти по смороду. Посмертна доля тіла у всіх однакова, але різна доля душі, оскільки вона безсмертна. Тілесність та духовність, значущі за життя, справжніх сенсів набувають лише після смерті. Саме тому Гамлет піклується про душу Офелії, намагаючись вмовити її піти до монастиря, щоб позбутися постійної спокуси, та про власну душу, адже вбивство, навіть великого грішника Клавдія, також є гріхом. Заради виконання волі вбитого батька він

зважається на цей гріх, у чому має вагоме виправдання: виконання волі померлого (згадаймо, що навіть у казках це обов'язково), полегшення посмертних страждань Гамлета-старшого, покарання злочинця, відновлення справедливості.

Принцу вдається виконати свій задум, оскільки Клавдій гине, спровокувавши поєдинок та смерть Гамлета й Лаерта, вбивши мимохідь Гертруду. У світлі порушених питань символічно, що Клавдія вбиває вже вбитий Гамлет, у якого не залишилося життя й на пів години. Він вбив ворога, коли той був у «цвіті злodianня», і при цьому не заплямував власну душу, яка вже розлучалася із земним життям і була на шляху до іншого світу.

Свого часу Л. Виготський написав: «Непомітно помирає Лаерт, і, що найважливіше, що перед смертю він обмінюється прощенням з Гамлетом. Смерть свою та свого батька він прощає Гамлету і сам просить прощення за вбивство. Ця несподівана, зовсім неприродна зміна в характері Лаерта, який весь час горів помстою, є зовсім невмотивованою у трагедії і самим наочним чином показує нам, що вона потрібна лише для того, щоб пригасити враження від ... смертей і на цьому тлі виділити смерть короля» [18, с. 233], відзначивши як найважливіше те, що перед смертю Лаерт все пробачає і просить пробачення у Гамлета. Психолог вважає неприродним зміну ставлення до ворога, але йдеться про людину того часу, коли важливим було очищення душі та спокутування гріхів перед смертю. Лаерт також піклується про власну душу і покаяння, бо завинив. Його вина перед Гамлетом – підступність, оскільки бій із самого початку чесним не був: син Полонія сподівався на краще володіння зброєю та отруту. Він йшов не змагатися, а вбивати. Розуміння злочинності короля, пов'язане зі смертю королеви, могло викликати сумнів у правдивості звинувачень Гамлета в смерті батька та сестри, тому перед смертю Лаерт прощає принца та просить прощення за те, що вбив його.

Лаерт

... Тобі я нині, Гамлете шляхетний,
І власну смерть, і батькову прощаю,
А ти мені свою також прости.
(Вмирає).

Гамлет

Хай Бог простить! А за тобою слідом
І я піду... [17, с. 143].

Їх взаємне прощення – найвища повага та турбота про посмертне життя. Вони йдуть в інший світ без ворожнечі та злоби, вбивши дійсного ворога та причину всіх злodianь і пробачивши один одного.

Важливим складником переходу був сам обряд поховання, який значною мірою залежав від харак-

теру смерті. Найпоказовіший приклад – поховання Офелії, чому планується присвятити наступну розвідку. «За законом», зі збереженням всіх норм та традицій здійснили обряд поховання Гамлета-старшого, про що вже йшлося. Водночас відбулося порушення поховання вбитого Гамлетом Полонія, що викликало чутки та невдоволення.

Клавдій

В народі – темні здогади та чутки
Про смерть Полонія. **Погано й те,
Що крадькома його ми поховали ...**
[15, с. 126].

У такий спосіб його позбавили «доброї смерті» в оточенні рідних, які потім мали супроводжувати його впродовж всіх обрядодій. Порушенням було й поховання без почесностей, відповідних до соціального статусу:

Лаерт

... Раптовий скін і потайний погреб,
Без панцера, герба й меча над прахом,
Ні гожих почесностей, ні пишних служб –
Волає все, від неба до землі,
Й жадає суду [15, с. 91].

Смерть таємна й похорон
Без герба, без меча і без трофеїв,
Без пишного обряду та паради
Кричать з землі до неба голосним
Питальним знаком [16, с. 131].

Починаючи з XIII ст. урочиста траурна процесія стала символом смерті й поховання. Полоній не мав такої процесії, оскільки ховали його таємно, що стало однією з причин обурення Лаерта та його готовності помститися Гамлетові за смерть батька. І звичайно, що раптова смерть та «неправильне» поховання Полонія вплинули на Офелію та стали однією з причин її божевілля: «Але я не можу вгамувати своїх сліз, коли подумаю, що його поклали в холодну землю» [15, с. 125]. Отже, невиконання обов'язкових обрядових дій сприймалося як порушення норм прощання та переходу, образа для померлого та його родини, зневага від людей, оскільки обряд поєднував, зв'язував земне, людське та позаземне.

У художньому світі твору Гамлет-молодший заслужив на «правильне» поховання, про що подбав в останні хвилини життя, попросивши Горацію жити та розповісти про все, що трапилося. Саме звернення до традиційної обрядовості засвідчує природність, а не штучність, театральну умовність останнього акту трагедії. Всі останні репліки та ремарки засвідчують, що розпочався «правильний» обряд прощання/поховання.

Фортинбрас

Хай Гамлета чотири капітани
Як воїна на мари віднесуть.

Якби йому судилася корона,
То був би він достойним королем.
Щоб мертвого належно вшанувати,
Хай грає музика військова...

...Скомандуйте – гарматну сальву дати.

(Похоронний марш. Виходять, несучи трупи, після чого лунають гарматні постріли) [17, с. 145].

Як бачимо, не просто «внесли зі сцени трупи», а надали військовий пошт та поховальну процесію Гамлетові, супроводили прощання з ним похоронним маршем та гарматним залпом, який уже в ті часи був знаком поховання воїна чи знатної особи. Обряд поховання розпочався за всіма традиційними нормами.

Висновки. Розпочатий у цій статті аналіз трагедії В. Шекспіра «Гамлет» у світлі народних танатологічних поглядів, які унаочнюються в уявленнях про зв'язок земного та загробного життя і розвинутій системі обрядодій, пов'язаних із підготовкою до смерті, супроводі покійного, поминанні та жалобі, дає можливість стверджувати, що:

– одним із змістотвірних мотивів є мотив «раптової» смерті, яка в народі вважалася страшною, оскільки виключала можливість обрядової «підготовки», серед яких сповідь та соборування (відпущення гріхів від Бога через посередництво священника) й оточення рідними та близькими (отримання прощення від людей). Все це не дає можливості отримати прижиттєве відпущення гріхів, тому після смерті душа може потрапити у пекло або чистилище. Саме раптовою смертю помирають батько Гамлета, Полоній, Клавдій, Гертруда;

– поява Привиду зумовлена всіма можливими, з погляду традиційного світогляду, чинни-

ками, серед яких значне місце посідає «раптова» смерть, пекельні муки у чистилищі та порушення посмертної обрядовості: відбулися необхідні поминки, але дружиною не витримані традиційні норми удовиною жалоби;

– Гамлет не зволікає із помстою: для нього важливо, щоб Клавдій помер раптовою смертю та потрапив до пекла. Саме тому він не вбиває вітчима, коли той молиться, а чекає слушного моменту, коли відмолити гріхи стане неможливо. Вбивця має так само (або більше) страждати, як і жертва. Тому і зброєю подвійного вбивства Клавдія стає отрута;

– за народними уявленнями важливо було отримати прощення від Бога і людей, тому Лаерт та Гамлет перепрошують та прощають один одного. Клавдія вбиває вже практично вбитий принц, тому новий гріх на душу він не бере;

– у традиції важливим вважалося «правильне» поховання, у якому витримані всі необхідні обрядодії. Батько Гамлета похований «за законом», Полонія ховають із порушенням всіх норм: таємно, без поховальної процесії, геральдичних знаків, що обурює Офелію та Лаерта, стає причиною поєдинку Гамлета та Лаерта. П'єса завершується початковими обрядодіями поховання Гамлета, які виконуються згідно з традицією.

Міждисциплінарний аналіз п'єси, залучення до інтерпретації твору знань не лише про особливості офіційної культури шекспірівської доби, але й народних уявлень про смерть та обрядів, з нею пов'язаних, допомагає краще зрозуміти авторські інтенції та характер їх реалізації.

У світлі народної танатології доцільно розглянути події твору, пов'язані зі смертю та похованням Офелії, про що й буде йтися у наступній розвідці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Tayebi Hossein. The Question of Hamlet's Hesitancy: On Inevitability of Hamlet's Polysemy. URL: https://www.academia.edu/16244565/The_Question_of_Hamlet_s_Hesitancy_On_Inevitability_of_Hamlet_s_Polysemy
2. Bhattacharjee Subhayu. Religious Dilemma and the crisis of the Self in Hamlet. URL: https://www.academia.edu/16433331/Religious_Dilemma_and_the_crisis_of_the_Self_in_Hamlet
3. Пірс Джозеф, Богл Джоанна. Католицький код Шекспіра. URL: <http://catholicnews.org.ua/katolickiy-kod-shekspira>
4. Zysk Jay. In the Name of the Father: Revenge and Unsacramental Death in Hamlet. URL: https://www.academia.edu/34033072/In_the_Name_of_the_Father_Revenge_and_Unsacramental_Death_in_Hamlet
5. Emmerichs Sharon. Shakespeare and the Landscape of Death: Crossing the Boundaries of Life and the Afterlife. Shakespeare. Volume 8, 2012.
6. Silva Marcos Henrique. Thought and action: the idea of death in Hamlet. URL: https://www.academia.edu/8213622/THOUGHT_AND_ACTION_THE_IDEA_OF_DEATH_IN_HAMLET#:~:text=THOUGHT%20AND%20ACTION,Marcos%20Henrique%20Silva
7. Wicher Andrzej. The Dread of Something After Death – The Relationship Between Shakespeare's Hamlet and Some Medieval Dream Visions and Ghost Stories. *Studia Anglica Posnaniensia*. 2009, Vol. 5.
8. Hauenstein Hansueli. "Who's there?" Hamlet's Mourning and His Father's Ghost. URL: https://www.academia.edu/34111435/Whos_there_Hamlets_Mourning_and_His_Fathers_Ghost
9. Малфай Ю.В. Релігійні погляди великого барда як об'єкт полеміки у шекспірознавстві. *Держава та регіони. Серія «Гуманітарні науки»*. 2017. № 1 (48). С. 22–25.

10. Spalding Alfred Thomas. *Elizabethan Demonology with Special Reference to Shakspeare and His Works*. London: Chatto and Windus, 1880
11. Ariès Philippe. *L'Homme devant la mort*. Seuil, 1977.
12. Caciola Nancy. "Spirit seeking bodies: death, possession and communal memory in the Middle Ages". *The Place of the Dead: Death and Remembrance in Late Medieval and Early Modern Europe*. / Eds. Bruce Gordon and Peter Marshall. Cambridge : Cambridge UP, 2000.
13. Глодзь Г. Бути поруч. Середньовічні практики доброї смерті. *Verbum*. № 3: Людина перед лицем смерті. 2018. URL: <https://www.verbum.com.ua/10/2018/the-face-of-death/being-there/>
14. Shakespeare William. *The Tragedy of Hamlet, Prince of Denmark*. Folger Shakespeare Library. URL: <http://www.folgerdigitaltexts.org>
15. Шекспір Вільям. Гамлет, принц Датський. / Пер. Леоніда Гребінки. В. Шекспір. Твори в шести томах: Том 5. Київ : Дніпро, 1986. С. 5–118.
16. Шекспір Вільям. Гамлет. Трагічна історія Гамлета – принца Данського. / Пер. з англ. М. Рудницького. Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2008. 192 с.
17. Шекспір Вільям. Гамлет – принц Данський. / Пер. з англ. Г.П. Кочура. Київ : «Альтерпрес», 2003.
18. Выготский Л.С. Психология искусства. Глава VIII. Трагедия о Гамлете, принце Датском. Москва : Искусство, 1986.

REFERENCES

1. Tayebi, Hossein. The Question of Hamlet's Hesitancy: On Inevitability of Hamlet's Polysemy. Retrieved from: https://www.academia.edu/16244565/The_Question_of_Hamlet_s_Hesitancy_On_Inevitability_of_Hamlet_s_Polysemy
2. Bhattacharjee, Subhaya. Religious Dilemma and the crisis of the Self in Hamlet. Retrieved from: https://www.academia.edu/16433331/Religious_Dilemma_and_the_crisis_of_the_Self_in_Hamlet
3. Pirs, Dzhozef, Bog'l, Dzhoanna. Katoly'cz'ky'j kod Shekspira. Retrieved from: <http://catholicnews.org.ua/katolickiy-kod-shekspira>.
4. Zysk, Jay. In the Name of the Father: Revenge and Unsacramental Death in Hamlet. Retrieved from: https://www.academia.edu/34033072/In_the_Name_of_the_Father_Revenge_and_Unsacramental_Death_in_Hamlet.
5. Emmerichs, Sharon. (2012). *Shakespeare and the Landscape of Death: Crossing the Boundaries of Life and the Afterlife*. Shakespeare. Volume 8.
6. Silva Marcos Henrique. Thought and action: the idea of death in Hamlet. Retrieved from: https://www.academia.edu/8213622/THOUGHT_AND_ACTION_THE_IDEA_OF_DEATH_IN_HAMLET#:~:text=THOUGHT%20AND%20ACTION,Marcos%20Henrique%20Silva
7. Wicher, Andrzej. (2009). The Dread of Something After Death – The Relationship Between Shakespeare's Hamlet and Some Medieval Dream Visions and Ghost Stories. *Studia Anglica Posnaniensia*. Vol. 5.
8. Hauenstein, Hansueli. "Who's there?" Hamlet's Mourning and His Father's Ghost. Retrieved from: https://www.academia.edu/34111435/_Whos_there_Hamlets_Mourning_and_His_Fathers_Ghost.
9. Malfaj, Yu.V. (2017). Religijni poglyady' vely'kogo barda yak ob'yekt polemiky' u shekspiroznavstvi. *Derzhava ta regiony'*. Seriya: gumanitarni nauky'. № 1 (48). С. 22–25.
10. Spalding, Alfred Thomas. (1880). *Elizabethan Demonology with Special Reference to Shakspeare and His Works*. London: Chatto and Windus.
11. Ariès, Philippe. (1977). *L'Homme devant la mort*. Seuil.
12. Caciola, Nancy. (2000). "Spirit seeking bodies: death, possession and communal memory in the Middle Ages". *The Place of the Dead: Death and Remembrance in Late Medieval and Early Modern Europe*. Eds. Bruce Gordon and Peter Marshall. Cambridge: Cambridge UP.
13. Glodz', Galy'na. (2018). Buty'poruch. Seredn'ovichni prakty'ky' dobroyi smerti. *Verbum*. No. 3: Lyudy'na pered ly'cem smerti. Retrieved from: <https://www.verbum.com.ua/10/2018/the-face-of-death/being-there/>
14. Shakespeare William. *The Tragedy of Hamlet, Prince of Denmark*. Folger Shakespeare Library. Retrieved from: <http://www.folgerdigitaltexts.org>
15. Shakespeare William. (1986). *Gamlet, pryncz Datskyj*. / Per. Leonida Grebinky. V. Shekspir. Tvory v shesty tomah: Tom 5. Kyiv: Dnipro, 1986. P. 5–118.
16. Shakespeare William. (2008). *Gamlet. Tragichna istoriya Gamleta – pryncza Danskogo*. / Per. z angl. M. Rudnyczkogo. Lviv: Vydavnychyj centr LNU im. Ivana Franka, 192 p.
17. Shakespeare William. *Gamlet – pryncz Danskyj*. / Per. z angl. G.P. Kochura. Kyiv: «Al'terpres», 2003.
18. Vyigotskiy, L.S. (1986). *Psihologiya iskusstva*. Glava VIII. Tragediya o Gamlete, printse Datskom. Moskva: Iskusstvo.